

A bíró könnyei

Regény terén még sose volt akkora csend Szilágyi István körül, mint a *Hollóidő* után: tizenkilenc év, ennyi még a *Kő hull apadó kútba* és az *Agancsbozót* között sem telt el! Persze most azért közben kaptunk két remek válogatást a rövid-prózából, 2009-ben a *Bolygó tüzeket*, tavaly pedig a *Katlanvárost*, mindkettő hiánypótló gyűjtemény régebbi írásokból. S bár különösen az utóbbi, jöllehet, a mássikkal szemben talán csak a frissessége miatt, rendkívül fontosnak és jelentősnek tűnik, azért az olvasóban mégis maradt az éhség: talán mert jó ideje lehetett tudni, hogy készül az újabb nagyepikai vállalkozás. Szokatlan az az alkotói türelem, amellyel Szilágyi István dolgozik – persze csak képzeteim lehetnek erről, de úgy képezem –, szóról szóra, mondatról mondatra halad a munkával, hogy aztán – ami viszont már tudvalévő – még a jó alaposan, többször megrágott írásait is újra meg újra átdolgozza, visszavonja, javítsa és javítsa. Tudható, hogy a türelmes kiadói, illetve szerkesztői, baráti rábeszélés eredménye a két mondott gyűjtemény is – és hogy még a hasonlóan türelmes győzködés ellenére sincs *Agancsbozót*-újra kiadás, merthogy, nyilván, javítani is kellene... Az ekkora formátumú íróink közül hasonlóan türelmes karakterként csak Nádas Péter és Bodor Ádám jut eszembe. Ennek egyfelől végletekig megtisztított, eseményszámba menő megjelenések az eredményei – megfelelő meg, ahogy arról a szerzőről megjelent immár két kiváló monográfia, a Mester Béláé és a Márkus Béláé tanúskodik, „elhallgatott”, „titkolt”, valósággal visszavont szövegek. Néha aztán egyik-másik ilyen végül is életre kel, s nekünk, olvasóknak, ilyenkor van aztán szerencsénk...

A *Mesze túl a láthatáron* a tizennyolcadik századba, a *kuruc zajdulás* végnapjaiba, s az utána következő évtizedekbe viszi el az olvasót. Főhőse, egyben egyik elbeszélője, Tompay Wajtha Mátyás előbb a dícsőséges fejedelem szekretáriusa, utóbb Tipród vármegye rendes bírója. A két részt az ő személye köti elsősorban össze, de az egymástól eltávolodónak, elkanyargónak látszó cselekményszálak a végére újra összesodortatnak, s egy évtizedeken átívelő tulajdonképpeni nyomozás mozaikjait rakják ki – még hogyha hiányzik is a végére jónéhány cserépdarab, hiszen e nyomozásnak csak a kiindulópontját, majd még a legvégét látjuk. A regény első részét Tompay Wajtha Mátyás emlékiratai alkotják, a másodikikat javarészt kamaradarabokra emlékeztetően kevés szereplőt felvonultató, egyetlen, statikus térben zajló dialógok teszik ki, melyekben a tulajdonképpeni cselekmény és az ezek kapcsán megfogalmazott esszészzerű reflexiók kibontakoznak, s melyeket a bíró emlékiratának újabb részletei vagy azok mellé helyezhető feljegyzései-tépelődései szakítanak csak meg, egészen a legutolsó feje-

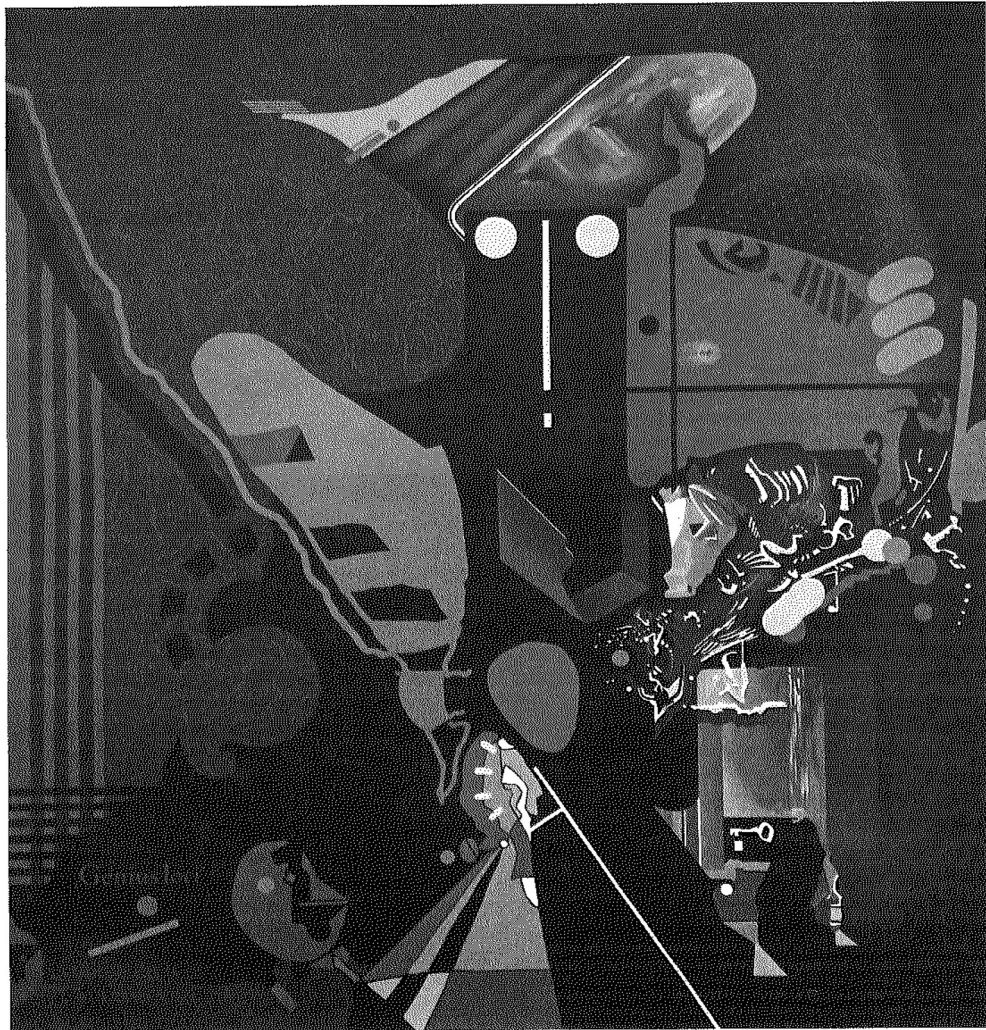
zetig, amely ismét mozgalmasabb, többszereplős, sűrűbb szövésű. Ez a szerkezet váltakozó intenzitású dikciójával egy lassúdad, nagyívű, lustán hömpölygő nagyregény dramaturgiáját teremti meg, melynek középpontjában a bíró rezonóralakja áll. Ha ez egy film lenne, a szerző pedig egy színésztársaság, azt mondhatnám, Tompay Wajtha szerepében valósággal lubic-kol Szilágyi István – így azonban inkább azt mondom, hogy e figura mondatai, attitűdje, világlátása és világtapasztalata valószínűleg a legteljesebb esszenciáját adja nemcsak a Szilágyi-hősöknek, de egyáltalán mindannak, amit Szilágyi István valaha is írt.

A historizmus a *Kő hull...* utáni legjelentősebb fejlemény a Szilágyi-nagyepikában, noha novella és elbeszélés formájában már azelőtt is jelen volt, a történelmi rekonstrukció pedig mind a hetvenes évek csúcsteljesítményében, mind az *Agancsbozót*-ban jelentékeny részét képezi a narratívának, még ha nem is olyan kizárólagos érvennyel, mint a *Hollóidő*-ben és e legújabb munkában. Melyek persze éppenhogy azon dolgoznak, hogy a történelemtől, az igazságról (mind történelmi, mind hétköznapi értelemben) az olvasóban élő képzeteket megingassák, lebontsák s aztán újraépítsék. Hiszen már az előző Szilágyi István-regényben sem csak díszlet volt a történelem, itt meg aztán végképpen nem az. Ennek a történelemnek nincs köze a poétikai tradícióban áthagyományozott romantikus műtfelfogáshoz-szemlélethez, mint ahogy, Szilágyitól nem először, a transzilván történelmi regénynek is inkább ugyanolyan ironikus-évszázad párbeszédet folytat, mint főhőse a két alárendeltjével, Tsomor Fóris jegyzővel és Gorbay Ölyves Józsa szolgabíróval, akiket szeret ugyan, ámde gyanakodik is rájuk. Az igazságkeresés magányát, a szenvedélyes igazságkereső elmagányosodását, a világgal való kényszerű szembehelyezkedését hangsúlyozza a mű – mint ahogy azt is, hogy ennek az igazságkeresésnek nincs ugyan semmi értelme, ám ha valaki természetéből kifolyólag nem tud lemondani róla, akkor úgy sem tud mást mit csinálni, mint hogy ragaszkodjon hozzá, s ne alkudjon meg kevesebbrel. Legfeljebb úgy óvhatja meg magát a világtól, ha nem hangoztatja véleményét: miszerint az *igazság*, mint olyan, nem is létezik.

Ezt persze lényegesen sokrétűbben árnyalja a különben eredetileg jogász végzettségű szerző: olyannyira, hogy talán nem is nagyon engedhetők meg az ilyesfajta karakán summatatok, hiszen az igazságról és a jogról úgy beszél, hogy a fentebbiekkel éppen ellentétes következtetésekre is juthat az olvasó. Az első részben a fejedelem által adott megbízatást végrehajtva követjárásban, majd onnan hazatérve látjuk Tompay Wajthát, aki itt még inkább csak figyelője és elszenvédője az eseményeknek, érteni bár szeretne mindent, végül is keveset ért. A második résznek már az indulásakor is az igazságot látó, ezért a közegéből kiváló, *kimagányosodó* alakként jelenik meg: érti és tudja, hogy mind a nemeseknek, mind a nemteleneknek szükségük van egy olyan intézményre, amelyet jognak és igazság-

nak neveznek, ám azt is tudja, hogy valójában csak egy, e címen futó színjáték kell nekik. Legfeljebb azt nem tudja eldönteni, mikor kártékonyabb e várakozás: ha tud róla, hogy csak színjátékról van szó, vagy akkor, hogyha nem. Tompay Wajtha és alárendeltjei nyomozásokat folytatnak, melyek után a főhős mint a vármegye rendes bírója, ítéletet hoz. Boszorkányság, babonáság éppúgy kerül eléje, mint igazi gonosztevések. Az előbbieknél eleve lehet tudni, mi a helyzet, az utóbbiaknál meg ki lehet nyomozni – ám az ítélet meghozatalakor mindig szembe kell nézni bizonyos kívánalmakkal: a nép látványosságot akar, a vármegye és a környező vármegyék pedig szigort. Ebben a helyzetben az igazság keveseket érdekel. Az igazságlátót a bizalmatlanság légköre veszi körül, annak a gyanúja, hogy mindenki mindenkit figyel és valakinek jelent.

Szilágyi István első írásaitól kezdve sajátos világszerű térben gondolkodik, melynek, azt hiszem, a jelen könyv a legteljesebb kiírása (túl azon, hogy a *Katlanvárosban* olvasható esszénovellák feltárják ennek hátterét). Jajdon vagy a Messzi-folyó mellé itt egy egész vármegye íródik, Tipród, székvárosával, Ólymossal, mely a terjedelmesebb második rész tere, valamint a lép, a „tóság” világa a közeli településekkel, köztük Nyöveddel, a tágabb térséget jelentő Nyérmelléssel, melyek az első rész helyszínei, s melyekhez gondolatban számtalanszor visszatér a második rész is – de, hogy pontos legyenek: az első részben is ellátogat már a főhős Ólymosra, ahonnan származik, illetve a követjárás okán a legelőbb is igen messze járunk e vidéktől, talán hogy később annál hangsúlyosabb lehessen e kistérség zárt világszerűsége. Azt hiszem, ahogyan az itt is többször említett Jajdon „megfejtése” sem volt sosem titok a Szilágyi-olvasók előtt, úgy igazából most sem az a lényeg, felfedezzük-e az eredetieket, hiszen nem olyan bonyolult a rejtvény megoldása. Ahogyan Jajdon mellett ott volt a Meszes – a kitalált név mellett a valóságos –, úgy Ólymos mellett is ott van a Magura: Szilágyosomlyó volna a minta, s az a Kraszna vármegye, amelynek székvárosa volt, s amely az 1876-os közigazgatási rendezéskor Szilágy vármegye része lett – így aztán az is helyre kerülhet, hogy az Ady-féle *hepehupá*-kat (igaz, *vénység* nélkül) miért e megye kapja a regényben (151.). A lép a tizenkilencedik század végén lecsapolt Ecsedi-lápot idézi, amelynek világformáló hatása ugyan már csak a szatmári térség hagyományaiban van jelen (az irodalomban pedig Jókainál, Móricznál, Adynál, Makkai Sándornál például), itt egy igen teljes körű rekonstrukciójára tesz kísérletet Szilágyi István. Ha már fentebb egy félmondat erejéig volt merszem beleszólni a transzilvánizmust töprengéseimbe: természetesen sem az egykori Kraszna megye, sem az Ecsedi-lápot nem tartozott a történelmi Erdélyhez, Tompay Wajtha többször hangsúlyozza is a „párciumiságot” – ami viszont ilyen kimondott-kihangsúlyozott formában nem túl gyakori irodalmunkban.

Genius loci

Magából a világteremtés hasonló módozataiból talán még erőltetett lenne a Faulkner-párhuzammal való előhozakodás, ám Yoknapawtpha megye megalkotóját a narratív megoldások okán is említeni kell. Ahogyan a *Hollóidő* második részében egy sajátos kollektív elbeszélő teremtődött meg az első rész heterodiegetikus narrátora után, itt is cifra, de még az előzőnél is összetettebb a kép. Tompay Wajtha a teljes első rész elbeszélője – lévén ez a rész, ahogy címe is mondja, *emlékirat* –, és bár ugyanígy az ő narrálásában indul az *Amerre a világ* címet viselő második rész is, ebből a szerepköréből időnként hátralep. Ahogy fentebb utaltam rá, ugyan itt is folytatónak emlékeztetése – csak ezúttal már nem reflektáltan –, a rész nagyja azonban néhány szereplő párbeszédéből áll. Ezek során a narrátori pozíció mint olyan szinte teljes egészében kiiktatódik, nincs külső közvetítettség, esetleg helyenként minimálisra korlátozódik. Van viszont egy sajátos polifón szerkezet: a szereplők egymásnak adva a szót, mesélik el az eseményeket, melyeket magukat is kisebb nyomozómunka eredményeképp lehet így rekonstruálni: a beszélgetések évődéek, egymásra licitálóak, egymást kiegészítők, megcáfolóak, továbbgondolók, „átírók” – eleve kétségessé téve, hogy létezik a világ akármely csekély eseményének is bár egyetlen kizárólagos értelmezése. Ilyen-

formán a második részben részleges elbeszélővé lépnek elő többek is, gyakorlatilag mindenki, aki szerepel benne (nincsenek sokan), legfőképpen a kancellárius, Tsomor, és a szolgabíró, Görbey Ólyves. A regény nyelve archaizáló, ízes fordulatokkal teli: a ma már leginkább csak szatmárinak nevezett í-zó, diftongizáló partiumi nyelvet ugyan meg-megzengeti, de a részleges rekonstrukció mellett sokal nagyobb hangsúlyt helyez a beszélők egyénítésére: a Wajtha melletti két lényeges alak nemcsak szemléleti perspektívát képvisel a regényben, hanem nyelvi karakterük is egyénített.

Akaratlanul adódnak a további párhuzamok és hasonlítások az életművön belülre és kívülre: ahogyan a *Hollóidő* emlékeztető kísérleties víziója, a koponyákból emelt hegy, a regény végén kap helyet, itt a vizionárius kísértetiesség inkább az első, a tóság, vagyis a lép környékén játszódó részére jellemző – illetve majd a második rész *A lép* c. fejezetére. A lép, amely elnyeli a világot, ugyanakkor sajátos módon meg is óvja azt egészen háborzongató elpusztítva-dédelgetésében: a regény metaforahálójának központjában áll, Tompay Wajtha történelmi és magán igazságkeresésének eredete is felszín alatt megőrzött titkaihoz kötődik, s hozzá is tér vissza. A látomásos szürrealiát a második részben viszont az *Agancsbozótra* jellemző zárt térélmény

váltja a közvetlen cselekményrétegben (bár a mondott regényben e szűk tér is szürreális), de hogy metaforikusság nélkül ezután se maradjunk, a lép mellé itt belép a képbe a *Nagyidejű*, akivel Tompay Wajtha, ahogy a többieknek sugallja a maga kétértelmű stílusában, meg-megvitatja a dolgait. Bár egy külön fejezet is szentelődik neki, melyben olyasmiket olvashatunk róla, hogy *olyan ő, mint ki látja az időt* (462.) – szemben a láppal, melyről meg azt írja főhősünk, hogy „ott valahogy nem éreztem az időt” (468.) –, a Szilágyi-olvasók mindjárt tudják, honnan ismerős: nevében talán a *Velünk Rendelkező Szándék* vagy a *Játékmester* is beugorhat az *Agancsbozótból*, mégis inkább közelebb állhat a *Rögtönítélőhöz* (*Kibic, az árva ember*) – de hogy kerekre zárjak minden kört, olyan is ő, mint a *Kő hull...* emlékeztető faliképéről ezúttal tényleg „lelép” fejedelem.

Abban a sajátos mozaikban, melyet az új magyar történelmi regény teremt meg, a *Messze túl...* eleje Márton László *Testvériség-trilógiájának* zárta után kezdődik, a vége felé pedig érintkezik Darvasi László *Taligásával* – el is hangoznak a szegedi boszorkánypörökre való utalások. Nyelvében, szemléletmódjában, történelemértelmezésében azonban csak annyiban említendő együtt a mondott regényekkel, hogy mint azok, ez is egyedülálló. Ami a történelem illúziótlan szemléletét és radikális kritikáját illeti, a még mindig felfedezetlen *A Sátán labdája*, Szabó Gyula regényciklusa említendő valamelyest egyvétetésnek vele.

A *Messze túl a láthatáron* maga is valóságos „történelmi előzményekre” tekint vissza. Hiszen idestova kerek negyven éve, hogy a történet főbb szereplői megjelentek egy remekbe szabott nagyelbeszélésben vagy kisregényben, amelyről tudható volt, hogy „kezdeni akar még valamit vele” az író, s ezért a tőle szinte „megszokott” visszavont állapotában élt tovább – mindmáig. Annyira szerves előzménye *A hóhér könnyei* – mely előbb az 1980-as *Utunk Évkönyvben* jelent meg, utóbb az *Alföld* 1982-es évfolyamában, több részben –, hogy mikor a felkérést ezen írásra a szerkesztőségtől megkaptam, még a végleges regény címének is ez tűnt. Hogy aztán meglepődve lássam, az évtizedek óta „cipelt” cím alól végül is kibújt a szöveg. Nb. teljesen meg lehet érteni, miért is. A regény „szétírja” előzményelbeszélését, annak részletei több fejezetben megtalálhatók, legnagyobb része az utolsóban, de egészen másféle kontextusba helyeződve és más végkifejlettel. Vagyis jelentősen átalakult az alapszöveg, mire regény lett belőle. Bevallom, Ólymos és Tipród „megfejtését” is ez a szöveg adta, hiszen abban „eredeti” formájában szerepel mindkettő.

Szilágyi István éveken át azt mondta, ha arról kérdezték, most épp min dolgozik, hogy *ti még talán meglátjátok, én nem biztos* – szerencsére mind megláttuk, mindannyian látjuk. És nem csak ezért van okunk ünnepelni, a *Messze túl a láthatáron* megjelenése az egyik, ha nem a legnagyobb esemény kortárs irodalmunkban idén, Helikonon innen is, túl is!